

tat diktarens uppgift vara att lägga fram dokument, att ge ett stycke av den verklighet som lever kring oss, så gör hon också detta starkt och omutligt. Hennes böcker, i synnerhet de senaste, blir sociala dokument alldeles oavsett att de ofta kan betraktas som psykologiska undersökningar.¹⁴⁶

Om man utifrån ett nazistiskt perspektiv skulle värdera Eyvind Johnsons formuleringar om det litterära ideal som han såg hos bland andra Agnes von Krusenstjerna, torde ord som hållningslöshet, frosseri i perversion och sjukdom, brist på idealism och brist på styrning vara framträdande i ett omdöme. Just det är exempel på sådant som utifrån nazisternas perspektiv inte hör hemma i litteraturen. Och denna nationalsocialistiska poetik gör sig gällande inte minst genom de författare och de litterära ideal som lyftes fram som föredömliga ur den svenska litteraturens historia. Deras vita lista.

Den nazistiska annekteringen av författarskap

Nationalsocialismens kamp mot en intellektualistisk och modernistisk bild av världen och kulturen kom till uttryck även genom att man erbjöd det som ansågs vara sunda alternativ. Man ägnade sig flitigt åt vad som kan liknas vid en annektering av sådana kanoniserade svenska författarskap i vilka spår av den estetiska hållning som de föredrog kunde skönjas. Det hela gick ut på att definiera författarskapen så att de tjänade den egna politiska saken. Återigen en propagandistisk manöver alltså. Ett annat sätt att beskriva manövern på är att man förflyttade litteraturen och författarskapen ut ur litteraturens fält för att bruka dem i politikens. Rent praktiskt gick det ofta till så att man valde en rad, en strof eller en dikt ryckt ur sitt sammanhang för att illustrera att författaren i fråga hade förebådat nationalsocialismen eller i alla fall stod i nära samklang med den. Även när det gäller den här formen av litterär propaganda intog poesin en särställning som den högst värderade litteraturformen. Det är inte utan att tillvägagångssättet ger sken av ett ytligt förhållningssätt till illustrerande dikter eller diktfragment; som om kulturskribenten hade läst en rad eller en dikt som rent innehållsligt på något litet sätt anknyter till den nationalism

eller den heroism som nationalsocialisterna värdesatte högt och sedan skrev en artikel om det. Ett exempel på en sådan artikel, en hastigt skriven citatsammanställning med uppenbara propagandistiska förtecken, är den i *Stormfacklan* publicerade ”Den hårda glädjen. Nordisk lyrik – oskattbara kulturvärden” från 1937. Där betonas först att dikt alltid bör vara en förberedelse till det praktiska handlandet samt att diktens syfte är att hjälpa människor att utsäga det som är för svårt för att formulera med hjälp av något annat språk än det poetiska. Så långt är resonemangen relativt allmänt hållna. När det sedan sägs att dikt ska vara en ”slagruta som finner de nya andliga källsprång varur vi men inte demokratin kan hämta kraft och vederkvickelse” ökar graden av politisk retorik på bekostnad av en, relativt sett, allmän estetik. Därefter stegrar den politiska retoriken och överskuggar helt, annekterar, den estetiska hållning som till viss del uppbär formuleringarna i artikelns inledning. Estetiken erbjuder med uttryck som ”det värdefullaste”, ”bästa” och ”de främsta” en väg in i de tydligt politiska klassificeringarnas och gränsdragningarnas landskap. Den blir med andra ord ett politiskt medel:

Vi ha ofta från motståndarhåll fått höra att våra idéer skulle sakna alla sympatier bland just författare och skaldar, och att vi intet ha att hämta i det svenska kulturlivet, som man försöker hävda vara helt genomsyrat av demokratin och präglad av liberala ideal.

Faktum och sanning är emellertid att nära nog allt det värdefullaste och bästa i svenskt kulturliv står i nära samklang med den svenska nationalsocialismen. Och att de främsta av Nordens tänkare och skaldar ha i sin diktning hävdad rent nationalsocialistiska synpunkter, eller i varje fall åsikter som inte strida mot våra.¹⁴⁷

Därefter listas – med lösryckta citat – bland andra Verner von Heidenstam, Erik Axel Karlfeldt, Viktor Rydberg och Frans G Bengtsson som exempel på diktare i ”nära samklang med den svenska nationalsocialismen”.¹⁴⁸ Att just dessa författarskap kopplas samman med den nazistiska rörelsen kan på ett ytligt plan förklaras av att det i deras diktning finns tydliga nationalromantiska drag samt ges uttryck för den vilje- och handlingskult som skribenten säger sig uppskatta. Flera av författarna bildade som bekant frontlinje för den romantiska nittotalisteste-

tik som från 1890-talet riktades mot den realismens problematiserande och avbildande estetik som med August Strindberg i spetsen hade dominerat skandinavisk litteratur under 1880-talet. Viktor Rydberg var föregångaren som fick ett uppsving i och med de konstideal som följde med nittiotalisternas intåg. Och han erkändes som en viktig föregångare även till nationalsocialismen – i alla fall av nationalsocialisterna. Mer om det senare. Verner von Heidenstam spelade, tillsammans med sin vän Oscar Levertin, en betydande roll för att Viktor Rydberg under 1890-talet kunde återta en central position på parnassen efter att ha varit aningen åsidosatt under den realistiska och naturalistiska eran.¹⁴⁹ Vidare räknades poeten Frans G Bengtsson till en efterföljare av senare generation. Han debuterade 1923 med diktsamlingen *Tärningkast* och vidhöll långt in i mellankrigstiden sina estetiska ideal som var starkt präglade av inte minst Erik Axel Karlfeldt.¹⁵⁰ Spåren av senromantikens estetik förklarar delvis varför Frans G Bengtsson inte fick något egentligt genombrott i finkulturen under mellankrigstiden. Han framstod som otidsenlig då modernismen bröt in igenom parnassens avgränsningar och demokratiserade konsten.¹⁵¹ Men gör då det faktum att dessa författare uppskattades av nazister författarna till nazister eller att de delade ett nazistiskt politiskt synsätt? Svaret på den frågan måste bli ett tydligt nej. Däremot kan det utkristalliseras tydliga beröringspunkter mellan författarna och uppskattarna i det poetiskt-mytiska förhållningssättet till världen och kunskapen. Det om något bäddade för den tveksamma äran att i *Stormfacklans* och *Den svenske nationalsocialistens* spalter förklaras vara förebildlig.

Ännu en förklaring till varför just dessa författarskap omnämns, i alla fall då det gäller de tre förstnämnda författarna, är att det rör sig om författare med ett oomtvistligt värde i den litterära offentlighetens ögon och som samtidigt var folkligt populära. En sådan kombination är betydelsefull för den som vill annektera ett författarskap i syfte att vinna politiska poäng på det. I fråga om folklig popularitet kan även Frans G Bengtsson inkluderas.¹⁵² De övriga var inte enbart populära bland det folk de ofta tog sig tid och utrymme att besjunga, utan fick även godkännande applåder av Sveriges högsta litterära smakinstitution. Viktor Rydberg och Erik Axel Karlfeldt var ledamöter i Svenska Akademien fram till dess att de dog 1895 respektive 1931. Verner von

Heidenstam var vid publiceringen av "Den hårda glädjen. Nordisk lyrik – oskattbara kulturvärden" ledamot. De två sistnämnda fick dessutom Nobelpriset i litteratur (Verner von Heidenstam 1916 och Erik Axel Karlfeldt postumt 1931). Det fanns alltså dels i verken och den estetiska hållningen en grund att bygga på för den som med nazistiska förtecken ville bruka litteraturen och dels en allmän föreställning om dem som stora och för nationen viktiga författarskap. Sammantaget lämpade sig därför dessa författare som sagt väl för den som med hjälp av litteratur ville göra sig till det Pierre Bourdieu kallar "populär orator" (Jmf s. 30f.). Litteraturen och de litterära smakidealerna kan alltså sägas vara möjliga öppningar för att på ett folkligt enkelt vis åskådliggöra den politik och de politiska värderingar som nazisterna ville föra fram. Systematiken med vilken nationalsocialisterna använde sig av folkligt populära och kanoniserade författarskap för att belysa nationalsocialistisk ideologi antyder en sådan strategi.

Gerhard Erikssons recension i *Den svenske nationalsocialisten* av Karl Stjernkrantz diktsamling *Figurer och röster* (1932) visar på hur strategin kunde genomföras. Han inleder recensionen "Dikten skall stå i livets tjänst!" med ett angrepp mot de kritiker, intellektualistiska kritiker, som jämt efterlyser fler hänsynslöst analyserande problemromaner: "Tjänar man väl livet genom att analysera, plocka sönder och riva ned utan att ge något istället? Nej! Åtminstone icke nu, då själarna äro så i upplösning, att de nästan alldeles förlorat förbindelsen med de andliga livskällorna. Nu är syntesen det enda, som äger berättigande! Nu måste det splittrade sammanfogas, det sjuka helas, det förvända vändas rätt och styrkan och enhetens ideal åter höjas! Ty nu måste uppbyggandets tid komma, och endast i syntesens tecken kan dikten tjäna livet." Att uppbyggandets tid måste komma hade nog både Ture Nerman och Erik Hedén (om han hade levat då) kunnat hålla med om, även om de naturligtvis inte delade Gerhard Erikssons vision om vad människan skulle byggas upp till. Därefter ifrågasätter recensionen om romaner där författaren "vill 'skriva sig fri' från ett eller annat 'komplex'" och som genom diktandet försöker "avbördas sin sjuka själ ett lidande" borde få publiceras i en tid som är "så sjuk, så söndertrasad, så hjälplöst eländig". Det efterföljande momentet i recensionen går ut på att lyfta fram "de friska vindar, som redan svagt förnummits i vårt

land”, de diktare ”som vågar höja renhetens och idealitetens fanal”. Erik Axel Karlfeldt lyfts fram som ett exempel på en sådan författare. Två strofer ur hans dikt ”Flora och Bellona” ur samlingen med samma titel (1918) citeras, ur vilka recensenten drar slutsatsen att man ej bör skänka omvärlden sitt mörker utan sitt ljus. Baserat på de två stroforna drar han sedan slutsatsen att de analyserande intellektuella författarna inte är sanna diktare: ”Du, som tror dig vara kallad till diktens värld – har du något av ljus att komma med, kan du ge ditt folk en samlings- och kampparoll att värna sin frihet och andliga egenart, är du rik och stark nog att kunna ställa upp ideal för dina medmänniskor? Eller – rå du inte med mer än att vara ’dig själv nog’? – Kom ihåg: diktarens kall är för allvarligt och för betydelsefullt att tagas på lek!” Först därefter, alldeles i slutet av recensionen, behandlas Karl Stjernkrantz diktsamling, vilken att döma av recensentens värdering ligger i linje med de litterära och politiska ideal som hade framförts i recensionen.¹⁵³

Ett annat exempel på hur Erik Axel Karlfeldt utnyttjades i syfte att gestalta de värderingar varpå nationalsocialismen vilar är Erik Walles stort uppslagna kulturartikel ”Dalarnas skald. Nationalsocialismen i Karlfeldts diktning” från 1935. Artikelken publicerades i *Den svenske nationalsocialisten* och är signerad ”Spännare”.¹⁵⁴ Några brev från Bertil Brisman till Erik Walles visar emellertid att den senare är upphovsmannen. Av breven framgår att man från partiledningens sida var mycket nöjd med artikelken. Den var av central betydelse för nationalsocialismen sägs det, och förtjänade därför ett stort utrymme i tidningen genom specialsidor.¹⁵⁵ I det första brevet utgår diskussionen om Erik Walles artikel från att han i ett annat sammanhang hade betonat vikten av folkets nära koppling till jorden, naturen, vilket han även gör i den aktuella artikelken. Bertil Brisman:

Du skriver att det är av en omätlig stor betydelse att det svenska folket åter knytes till jorden. Jag tror att man kan gå så långt att (om det nu är så långt) påstå endast i förbindelse med den egna jorden kan den nordiska människan överhuvudtaget leva och skapa någon kultur. Och ju mer man sysslar med de nationalsocialistiska tankegångarna, ju mer tycker jag att man kommer tillbaka till det forngermanska samhället. [...] Artikelken av [om] Karlfeldt var enligt min mening (ursäkta uttrycket) glänsande. Jag förstår att den kostat dig mycket arbe-

te men det har du sannerligen icke gjort förgäves. Sidorna om Dalarna bli utomordentliga, och naturligtvis kommer ingen stympning att äga rum.¹⁵⁶

Erik Axel Karlfeldts koppling till jorden betonas även i den av Bertil Brisman så upphöjda artikelken, vilken inleds med att ta udden av den kritik som riktats mot att poeten hade fått nobelpriset fyra år tidigare. Erik Walles, som refererar att Ludvig Nordström aningen föraktfullt skulle ha liknat det hela vid att priset förärats ”en vanlig svensk ’bypoet’”, menar att Erik Axel Karlfeldt, i likhet med nationalsocialister överlag, nog skulle ha sett epitetet som en hedersomnämning. Det inledande resonemanget i artikelken följer mönstret av uppgörelse mellan den för nationalsocialister förhatliga och falska etablissemangskulturen och den högt värderade naturliga folkkulturen. Erik Walles gör med hjälp av Erik Axel Karlfeldt sig själv och nationalsocialisterna till talespersoner för folket: ”Karlfeldt föraktade icke sitt ursprung utan hyste tvärtom den största vördnad och kärlek till sin bygd och sin härstamning. För den, som i likhet med oss nationalsocialister finner detta senare vara utmärkande för en helgjuten nordisk personlighet, får namnet bypoet en mycket hedersam klang.”¹⁵⁷ Efter den polemiska introduktionen övergår artikelken i bevisföring för att visa på vilket sätt Erik Axel Karlfeldts poesi pekar i nationalsocialismens riktning.

Ett viktigt led i bevisföringen är att framhålla poeten som någon för vilken blodets makt var av avgörande betydelse. Om ”Fäderna” från samlingen *Vildmarks- och kärleksvisor* står att dikten ”säkerligen icke tillkommit endast i avsikt att hedra fädernas minne; den är också en presentation av den egna personen, där de mest framträdande dragen bestämmas av *det ärvda blodet*.”¹⁵⁸ Påståendet följs av ett citat ur diktens avslutande strof, där diktjaget tydligt försöker etablera ett samband mellan fädernas forntid och den egna samtiden: ”Men klingar det fram ur min dikt någon gång / en låt av stormsus och vattusprång, / en tanke manlig och djärv, / finns där lärkspel och vårljus från fattig hed / och suckar ur milds djup skog – / ni ha sjungit det tyst genom många led / vid yxans klang, bakom fora och plog.”¹⁵⁹ Det är emellertid helt missvisande att som Erik Walles förklara forntidens påverkan på samtidens Erik Axel Karlfeldt, och hans likar får man förmoda, med

blodets makt. Det blir tydligt för den som läser resten av dikten (som förstås inte citeras i artikeln). Dess andra strof uttalar exempelvis att det inte är det ärvda blodet som hjälpt diktens jag. Tvärtom är det tanken, inte det stolta blodet, som håller styr på det av frestelser präglade diktjaget: "Mina fäder! I smärtans och frestelsens stund / fick jag styrka vid tanken på er. / Som ni vårdat och älskat ert ärfda pund, / vill jag småle nöjd åt hvad ödet ger. / Vid njutningens vinkande öfverflöd / har jag tänkt på er kamp, på ert torftiga bröd: / har jag rätt att begära mer? / Det har svalkat som bad i den strömmande älf, / när mot lustan jag kämpat mig trött, / det har lärt mig att rädas mitt eget kött / mer än världens ondska och satan själf."¹⁶⁰ Om något är i blodet så är det lusta och frestelse som tanken håller styr på – inget ädelt arv direkt.

Dikten "Fäderna" har ofta tolkats enbart utifrån den nationalromantiska diskursen – och görs så än idag. Det tolkningsmönstret faller sig naturligt med tanke på den nationalromantiska tonen i den och tiden den skrevs i. En sådan tolkning ger dock en alltför förenklad bild av dikten. Parallellt med nationalromantiken ryms nämligen en tydlig existentiell problematik i den, en problematik som har att göra med en individs upplevelser av det långt ifrån idealiska jaget och världen omkring det. Därför låter diktjaget sina tankar på förfäderna, och litteratur om dem, vara en förbindelseänk och ett möjligt rättesnöre utlagt från forntid till samtid. Dikten är ett uttryck för en romantisk-idealisk föreställning om vikten av att ha ideal att sträva mot, att hålla sig uppe genom, för att inte sjunka till den omgivande verklighetens botten. En sådan tolkning stärks om man ser till Erik Axel Karlfeldts egen och hans dikts historia. "Fädernas" ursprungliga titel var nämligen "Hyttbäcksmännen".¹⁶¹ Hyttbäcken var hans mors födelsegård, morsarv inte farsarv, vilken hans far förskingrade. Här uppträder en intressant spricka mellan moders- och fadersarv, det rena och sköttsamma morsarvet kontra det lust- och frestelsedrivna farsarvet. Det är kampen mellan farsarv i blodet och morsarv i tankarna som diktjaget utkämpar. Staffan Bergsten har varit inne på en liknande linje: "Man kan tolka titeländringen som en rent stilistisk åtgärd i syfte att ge dikten en mera allmängiltig prägel, men samtidigt innebar ändringen ett beslöjande av att hans egen far inte som fäderna i dikten 'vårdat och älskat sitt ärvda pund' utan falskeligen förskingrat det."¹⁶²

Efter hävdandet att trohet mot blodet är ett av de mest utmärkande dragen i Erik Axel Karlfeldts diktning skriver Erik Walles att kärleken till jorden är minst lika viktigt. Blod och jord utgör enligt honom alltså Karlfeldts poesis kärna. Dessutom påstås att poeten hyllade "den nordiska ledartanken". Med det påståendet bärs författarskapet än tydligare in i politikens fält. Dikten "I Jupiters stund", *Flora och Pomona* (1906), uttrycker enligt Erik Walles just en sådan ledartanke: "Krönom oss den bäste / som går i vårt land / och håller svärdets fäste / eller plogens horn i hand. / Kom av de blå fjällen, / vår starka, ljusa drott!"¹⁶³ Dikten kan, om man läser hela, emellertid likväl tolkas som sprungen ur demokratisk anda då diktjaget vid sidan av hyllningen till den i fiktionen förekommande konungen säger att denne mycket väl kan ersättas om folket så vill. I dikten alluderas dessutom till *Gamla testamentet* genom exemplet Tamar och Judas ättling kung David:

Nu skall du veta, konung: i din här
står mången som kan stiga till din like.
Se, hur det lyser här och lyser där
av nordiskt panngull i ditt vida rike.
Ej finns en yngling, som på okänd ståt
av fattig moder sändes ut med gråt,
som ej har rätt att föra med på färden
sin stolta arvedel att te för världen:
sitt fribrev till din egen makt och ståt.
Det vare moderns hopp, om än i skam
hon fött sin son, att han kan allt försona,
att han kan växa till ett träd med krona
som telningen av Thamars fallna stam.
Det vare sonens rätt att drömma stort
om högtidsdagen då han vänder åter
och böjer, följd av fria undersåtar,
sitt huvud inför hemmets låga port.

Det vare folkets vetskap, att den glans
det tänt kring dennes utvalt ädla tinning,
i festlig yra och i lugn besinning,
är hela folkets glans och ej blott hans.¹⁶⁴

Erik Walles citerar förstås inte dessa strofer. Det är, föga överraskande, en klart förenklad bild av Erik Axel Karlfeldts diktning som framkom-

mer i artikeln. Syftet med den är tydligt politiskt. Det kan uttryckas som att viljan att bocka av nationalsocialismens centrala idéer är angelägnare än att skissera en rättvisande bild av författarskapet. Efter blod, jord och den nordiska ledartanken låter Erik Waller på liknande selektivt sätt göra gällande att poeten föraktade partiväsande, parlamentarism och den kapitalism som i den nazistiska rörelsen skyldes på judarna.¹⁶⁵

Vid sidan av Erik Axel Karlfeldt fördes som vi har sett Viktor Rydberg ofta på tal genom att på vaga grunder framställas som omfattande nazistiska ideal. Han beskrevs återkommande som en tidig representant för just det slags idealism som nazisterna efterlyste i det kulturella livet. Bengt Bengtssons politiska essä "Leta inte efter lyckans ö!" i *Stormfacklan* är ett exempel från 1937. Den tar sin utgångspunkt i Viktor Rydbergs dikt "Snöfrid" (1875), vilken publicerades för första gången i kalendern *Svea* för år 1876.¹⁶⁶ Väsentet Snöfrid tar till orda för att lära gossen Gunnar vikten av att välja kampens väg framför den egna lyckans: "Bättre är kämpens / ädla armod / än drakens dolska / ro på guld! / Bättre är hånad / död för det goda / än namnfrej, vunnen / i självisk ävlan! / Bättre än fridens / är farans famntag. / Väljer Du mig, / då väljer Du stormen."¹⁶⁷ Det i tidningen återgivna diktfragmentet innehåller en tydlig hjältedyrkan och man ville genom det elda ungdomarna till självupppoffrande fanatisk nationalsocialistisk kamp. Bengt Bengtsson skriver: "Lycksökandet är en borgerlig, en föraktlig sjukdom. Hjälten söker icke någon personlig lycka, söker inte någon trivsam vrå för sig och sin eventuella utvalda. Nej, han söker kampen, men han söker den just för att giva alla dessa andra just dessa materiella fördelar, som han själv måste avvara. [...] Lycka, det måste bli att kämpa, att strida, att dö för helheten, medan det egna störtar omkring en. Alla äro inte kallade att reda den uppgiften. De få äro ledarna."¹⁶⁸ Om man läser dikten i sin helhet kan man ganska snart konstatera att artikelskribenten gör våld på den genom att blunda för att tematik kring den enskilda kampens våndor också är ett framträdande drag i den.¹⁶⁹ Liksom i Erik Axel Karlfeldts "Fäderna" försvinner den existentiella problematiken helt till förmån för en renodlat ideologisk tolkning, eller rättare sagt, diktens litterära kvaliteter och nyanser försvinner då den förvandlas till ett politiskt verktyg i syfte att fostra kämpar.

Viktor Rydberg blev, vid sidan av att vara föregångare till den idealistiska anti-materialistiska ideologi som nationalsocialisterna förespråkade, förebildlig även i fråga om sin påstådda anti-intellektualism. I artikeln "Viktor Rydberg och intellektualismen" i *Stormfacklan* från 1937 utgår skribenten, signaturen Esset, från dikten "Oro" (1882).¹⁷⁰ I dikten riktas en kritisk udd mot en tvivlande "filibustär", en fribytare som har tyngts "av svikna drömmars tal" och som har sett sitt "ungblod gjutet / för en drömvärlds höga mönster" och därefter har kommit att tvivla, "tänkt och vässat / tankens udd mot tingens skal".¹⁷¹ En intressant sak med dikten är att den publicerades i en rad olika versioner med lite olika nyans i varje version.¹⁷² Första versionen återfinns i romanen *Fribytare på Östersjön* (1857), där en av personerna sjunger den. Visan fyller i romanen funktionen av mise en abyme, det vill säga ett konstverk i konstverket som på olika sätt speglar romanen som helhet. Några år senare fick den ytterligare två strofer och publicerades då som "Korsaren" i kalendern *Flora* för år 1864.¹⁷³ Ännu en version trycktes, med titeln "Oro", i kalendern *Svea* för år 1876, alltså i samma kalender som "Snöfrid" publicerades. Sedan trycktes den i *Dikter* (1882).¹⁷⁴ Dikten har i dess olika versioner ofta tolkats som gestaltande förlusten av revolutionär glöd, idealismens falnande glöd då verklighetens begränsningar gör sig påmind. En kritik mot eftertankens och intellektualismens hämmande effekter på fanatism helt enkelt. Sådana tolkningar kan på goda grunder ifrågasättas.¹⁷⁵ I *Stormfacklan*, där passion och handlingskraft föredrogs framför begrundan och diskussion, tog man emellertid fasta på enbart den aspekten av dikten.

Artikeln "Viktor Rydberg och intellektualismen" inleds med ett för det retoriska upplägget väl valt citat ur "Oro": "Samma gulsotsfärg på tingen / vart vi vända tankens flykt!". Därefter konstateras att det finns få diktare som likt Viktor Rydberg på ett så träffande sätt har "kunnat skildra människornas brist på vidsynthet och idealism". Efter detta upplägg, vilket kan beskrivas som några allmänna ord om en orsak till författarens rättmätiga kanonisering, vill skribenten få det att framstå som om den kanoniserade Viktor Rydberg förebådat den nazistiska världssynen, speciellt då det gäller antiintellektualismen:

Viktor Rydberg skrev de citerade versraderna för över ett halvsekel sedan, men de passa än bättre in på vår tid. "Samma gulsotsfärg på tingen", är inte detta en genial sammanfattning av den nationalsoci-

alistiska samhällskritiken, en utmärkt karakteristik av Sverige anno 1937? Redan för över femtio år sedan fanns det alltså en svensk, som klart insåg intellektualismens brister, dess – trots alla slagord om tankens frihet – trånga syn på människan.¹⁷⁶

Genom att relatera den rättmätigt kanoniserade författarens verk till den egna rörelsens syfte och vilja, försöker skribenten projicera författarens av alla erkända framsynthet och klartänkthet på sig själv och nationalsocialismen. Efter dikten "Oro" lyfts även "Livslust och livsleda" (1891) och "Dexippos" (1882) fram som argument för att Viktor Rydberg förebådade nationalsocialismens kritik mot intellektualismen.

Givet det återkommande utrymme som Viktor Rydberg fick i nazistiska spalter är det av intresse att fördjupa sig något i hans estetiska hållning, för att mer specifikt undersöka vad som ligger bakom de nationalsocialistiska kulturskribenternas beundran av honom och vad som skiljer författaren och beundrarna åt. Det här är naturligtvis inte första gången som deras intresse uppmärksammas. Maja Hagerman har i *Det rena landet. Om konsten att uppfinna sina förfäder* (2006) pekat på ett samband mellan Viktor Rydberg och en svensk rasism som bland annat nazisterna tog fasta på. Hon lyfter fram hans mytforskning, till exempel *Undersökningar i germanisk mytologi*, som ett viktigt ursprung till den cirka 40 år efter Viktor Rydbergs död efterföljande aggressiva nationalsocialismens idéer om nordisk mytologi och den germanska rasen.¹⁷⁷ Jag ägnar mig här mindre åt mytologiskt innehåll och mer åt estetiskt förhållningssätt, den poetisk-mytiska världsbilden, då jag försöker visa på en viktig anledning till de nazistiska annekteringsförsöken av författarskapet. Om Maja Hagermans behandling av Viktor Rydbergs idégoods bör tilläggas att jag delar den önskan om nyansering som bland andra Anna Walette, Birgitta Svensson och Anders Jeffner framhållit genom påpekandet att en läsning av Viktor Rydberg utifrån ett nuperspektiv, med facit i hand så att säga, inte ger en rättvisande bild. Den efterföljande nazistiska rörelsen kan ur en sådan läsning framstå som ett eko av Viktor Rydbergs tankar – ett ont som såddes med hans penna.¹⁷⁸ Ett alltför tydligt likhetstecken mellan efterföljarna och Viktor Rydberg är alltså missvisande. Det är missvisande dels därför att det reducerar nazismens förespråkare till att vara enbart en logisk följd av tidigare generationers världsbild, ett objekt

som skapats av tidigare subjekt, istället för att avkräva dem det ansvar som varje historiskt subjekt alltid har för vad de gör med tidigare tankar. Det är missvisande även därför att en sådan bild helt döljer den revolutionära aspekten av nationalsocialismen, det vill säga den del som ville göra rent hus med det borgerliga samhällets värderingar. Viktor Rydbergs, liksom exempelvis Verner von Heidenstams, litterära bruk av mytologi är sprungen ur den borgerliga kultur som de båda värderade högt men som nationalsocialismen enligt Sven Olov Lindholms mönster ville omsörta. Med detta dock inte sagt att man ska blunda för de viktiga beröringspunkter som finns mellan Viktor Rydberg och den efterföljande nationalsocialismen, men man måste se dem för vad de är och vem som agerar för att föra fram dem i ljuset.

Då Viktor Rydberg 1889 tillträdde sin professur vid Stockholms högskola i ämnet de bildande konsternas teori och praktik, han hade tidigare innehaft en professur i ämnet kulturhistoria, gav han som nämnts föreläsningsserien *Det sköna och dess lagar*. Genom serien framträder han med stor tydlighet som den romantiska estetiker med tilltro till konstens universella värden han var.¹⁷⁹ (Jmf s. 103). Grundläggande i föreläsningarna är att det för människan finns universellt giltiga lagar avseende det sköna och att det är den potential vi har att se och förstå dessa lagar som skiljer oss från djuren. Lagarna, eller mönsterbilderna som han kallar dem, är ideal mot vilka den konstskapande människan bör sträva. Han är vad man kan karaktärisera som en idealist av klassiskt 1800-talssnitt, en som lever med föreställningar om att det finns en högre, mer sann, värld bortom den sinnevärld vi lever i. Och det förnuft som kan se och förstå den ordnande princip som råder över allt, kanske Gud, är just den väg genom vilken människan kan nå idealvärlden där den platoniska triaden det sanna, det rätta och det sköna återfinns.¹⁸⁰ I den inledande föreläsningen säger han:

Just i detta, att vårt väsen är sådant, att förr eller senare måste mönsterbilder, idealer för tänkandet och handlingen framlysa i vårt medvetande, just däri och allena däri består det företräde vi äga framför djuren. Den större eller mindre likhet människan i fysiskt afseende har med dem hänvisar tydligen på, att de och hon äro leder i en och samma utvecklingsserie, att hon och de äro blad, som vuxit och växa

på samma Yggdrasil. Människan har till sin sinnliga natur samma kraf som de, och hon har fördenskull också, som de, en plats i striden för den fysiska tillvaron. Utan mönsterbilder, utan ideal skulle hon vara hvad de äro: hon skulle vara djur, intet annat än djur, och antagligen det slugaste och grymmaste af alla de arter, i hvilka djurlifvet uppenbar sig. Att hon är något annat och förmer beror därpå, att hon till anlagen är idealist, medan djuren äro realister.¹⁸¹

Så långt påminner detta om den konstsyn som nationalsocialisterna propagerade. Konst sprungen ur ideal, eller i alla fall konst vari man kan skönja dessa ideal, snarare än konst som avbildar den krassa verkligheten omkring oss. Ytterligare en sak som överensstämmer väl mellan Viktor Rydbergs och den nazistiska rörelsens estetiska förhållningssätt är strävan efter att se till helheten bortom splittringen. Hans synsätt är motsatt den efterföljande modernismens ambition att avbildad den splittrade värld som den moderna människan lever i. Den perspektivism och fragmentarism som Friedrich Nietzsche lade grunden till, och som under 1900-talets första årtionden fortplantade sig genom modernismen, avvisade Viktor Rydberg till förmån för en estetik grundad på stabilitet och harmoni. Likt ett slags rättesnöre urskiljer han i sin föreläsningsserie tre skönhetslagar som en konstnär bör följa för att uppnå harmonins och stabilitetens högt ställda estetiska krav: symmetri, proportionalitet och kontrast.¹⁸² Minns att detta var ledord även för den nationalsocialistiska kritiken över vad modern litteratur ofta saknade.

En viktig sak att här lyfta fram, som en avslöjande skillnad, är Viktor Rydbergs syn på konstens syfte. Följande resonemang kan med fördel jämföras med den skillnad som ligger i Johann Gottfried Herders tro på mänsklighetens universella Humanität och den förvrängning av hans folksjälsbegrepp som nationalsocialisterna gjorde sig skyldiga till (Jmf s. 104f.). Människans förmåga att se och förstå mönsterbilder, idealen, för det sanna, det rätta och det sköna skiljer henne alltså från djuren. Utan den förmågan skulle hon enligt Viktor Rydberg vara "intet annat än djur, och antagligen det slugaste och grymmaste af alla de arter". Han argumenterar här i enlighet med humanismens betoning av konsten som en möjlig väg för människan att genom bild-

ning häva sig ur en krass verklighet och sträva mot en skönare ideal värld. Argumenten känns igen från bland andra Erik Hedén och K. G. Ossian-Nilsson då deras synsätt utmanades av det kommunistiska klasskampsbildningsidealet. När däremot Adolf Hitler, i till exempel *Mein Kampf*, talar om människan visavi djuren gör han ingen direkt åtskillnad. Han tillmäter, principiellt sett, inte mänskligheten någon särställning i världen. Allt, djur som människa, är underordnat naturens och kampens skoningslösa lagar. Och det är mot upprätthållandet av dessa lagar som den nationalsocialistiska idealismen strävar. Det är dessa lagar om exempelvis rasens och kampens betydelse som är idealen i deras idealism.¹⁸³ Under de nazistiska naturlagarnas tyngd imploderar konstens bildande syfte i traditionell mening. Blicken riktar inte primärt mot en värld bortom denna, som kan bli möjlig om vi lär oss att uppskatta och förstå konst och litteratur, utan mot den hotande fienden i den fysiska värld vi befinner oss och kommer att förbli i. Konsten reduceras därmed till att vara ett av flera instrument att bekämpa (ras)fienden med. Det är utifrån hur väl konsten lever upp till det syftet som den av nazisterna bedöms som värdefull eller värdelös. Christa Kamenetsky beskriver förhållningssättet utifrån ett tyskt perspektiv, men hennes beskrivning äger giltighet även på det sätt som svensk nationalsocialism förhöll sig till litteraturen:

The Nazi slogan: "Das Buch – Unsere Waffe" (The Book – Our Weapon) further indicated that literature played a vital role in the fight for German national unity under the rulership of the Nazi Regime. Books were to be written and to be used to "guide" all generations of readers in the ideology of National Socialism. Books were not only the most significant media of instruction but also of indoctrination. By means of the "right" type of literature the Nazis hoped to promote especially in young people the "right" attitude toward Party and State. During a meeting of the Reich Culture Chamber in November 1934, State Secretary Funk defined art and literature as indispensable tools within the politics of the State, expressing his hope that they would serve to influence German people by filling them with the spirit of the National Socialist idea.¹⁸⁴

Resonemangen kring litteraturens och bildningens funktion känns igen från kommunistiska led även om de ideologiska utgångspunkter-

na är vitt skilda. Ett sådant pragmatiskt utnyttjande av litteraturen i politiskt syfte, oavsett om det är nazister eller kommunister som står bakom, är helt väsensskilt från den romantiska idealismens sätt att betrakta litteraturens syfte och värde som en möjlighet att via exempelvis folktanken nå fram till och gestalta det evigt och allmänmänskligt sköna (samt sanna och rätta). Viktor Rydberg gav flera gånger uttryck för just en sådan reell idealistisk åsikt. Ett exempel från föreläsningsserien 1889: ”Konsthistorien, som är en historia om olika stilar och smakriktningar, existerande bredvid hvarandra hos olika folk och efter hvarandra hos olika tidevarf, uppvisar icke blott dessa olikheter; hon ådagalägger tillika på det mest ojäfviga sätt – på det mest öfvertygande omotsägliga sätt – att alla dessa olikheter förgrena sig såsom trädets grenar från en gemensam stam, en allmänmänsklig estetisk organisation.”¹⁸⁵ Liksom i fråga om mytologier och mytforskning intar Viktor Rydberg i estetiska spörsmål alltså en tydligt universell hållning. Nazisterna var selektiva med vad de valde att lyfta fram hos honom. Det slags pragmatisk-relativistiska litteratursyn som de gav uttryck för – att litteratur ska tjäna de värden och egenskaper som anses kopplade till den egna rasen i kamp mot andra raser och deras värden och egenskaper – rimmar illa med hans allmänmänskligt idealistiska syn på litteraturen. Bland annat den aspekten föll bort då de förflyttade Viktor Rydberg från litteraturens till politikens fält och därmed gjorde propaganda av hans litteratur.

Avslutning

En penna. Ett pappersark. En idé om ett nytt samhälle. Det är allt som krävs. Politik är som sagt det möjligas konst. Skönlitteratur, det möjligas värld. Genom litteraturen och i värderingen av den formuleras världsbilder. Bilder fyllda av ideologi. Det gäller alla former av skönlitteratur, även sådan som gör anspråk på att alls inte vara ideologisk. Men ju tydligare det propagandistiska syftet med litteraturen är desto tydligare träder förstås ideologierna fram i både innehåll och form. Här har jag undersökt skönlitteratur som är uppenbart ideologisk. I några fall, till exempel i socialdemokratisk barnlitteratur, måste man skrapa mer på ytan för att få syn på den underliggande agitationen. Den nationalsocialistiska och kommunistiska litteratur som skrevs för att påverka barn och ungdomar var i det avseendet betydligt mer transparent. Barnen och ungdomarna gjordes i den litteraturen till tydliga fanatiska kämpar i den politiska kampen. Det är en slutsats som kan dras exempelvis om man jämför hur den i alla tre grupperna så populära tidningspojken gestaltades. Socialdemokratiska tidningspojkar – och deras barnhjältar överlag – syftade till att gestalta möjliga vägar till ett samhälleligt samförstånd på lika villkor mellan den maktavande borgerligheten och arbetarklassen. Kommunistiska barnhjältar syftade till att synliggöra en nödvändig och sedan länge efterlängtd konfrontation mellan de båda klasserna. Barn och ungdomar som i litteraturen bär den nazistiska ideologins börda gör det för att konfrontera både borgerligheten och arbetarrörelsen med sin syn på världen. Den världssyn som säger att folket måste räddas undan både borgerlighet och marxism (det vill säga den världskonspiratoriska judiska kapitalismen och judebolsjevismen), för att på så sätt kunna återupprätta en sund och ren folkgemenskap.

I både *Den svenske nationalsocialisten* och *Stormfacklan* dominerar poesin – närmare bestämt kampdikten med sitt totala språk och anspråk på sanning. En jämförelse med den socialdemokratiska tidskrif-